

Teresa Dobrzyńska

Konferencja poświęcona zagadnieniom struktury tekstu (Warszawa, 25-27 października 1972)

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 64/2, 375-378

1973

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KONFERENCJA POŚWIĘCONA ZAGADNIENIOM STRUKTURY TEKSTU

(Warszawa, 25—27 października 1972)

W konferencji tej, zorganizowanej przez Pracownię Poetyki Teoretycznej i Języka Literackiego Instytutu Badań Literackich PAN, wzięli udział uczeni z Czechosłowacji, Związku Radzieckiego oraz Polski (z Krakowa, Torunia, Wrocławia, Lublina i Warszawy). Konferencja nawiązywała do problematyki zaprezentowanej w tomie *O spójności tekstu* (praca zbiorowa pod redakcją M. R. Mayenowej. Wrocław 1971), który stanowił niejako płaszczyznę przedwstępnego porozumienia.

Kluczowym problemem konferencji była sprawa związków międzyzdaniowych w tekście. Dla prześledzenia tych związków przyjęto, ujawnione przez Vilema Mathesiusa, tzw. aktualne rozczłonkowanie zdania w tekście na: temat — wyrażający przedmiot wypowiedzi, to, o czym się mówi, i remat — część zdania informującą o temacie. W oparciu o ten podział František Daneš w referacie pt. *Stosunek między tematyczną a semantyczną strukturą tekstu* przedstawił różne sposoby łączenia zdań w tekście ze względu na stosunek danego tematu zdaniowego do tematów, rematów lub całych poprzedzających zdań czy ich ciągów. Odróżnił przy tym nawiązania kontaktowe (sąsiednich zdań) i — na odległość. Aktualne rozczłonkowanie zdania (inaczej: perspektywa funkcjonalna) pojawia się w wypadku analizy zdania w obrębie tekstu, przy czym temat i remat nie są tożsame z podmiotem i orzeczeniem wyróżnianymi w zdaniu poza kontekstem, w oparciu o znaczenie poszczególnych wyrazów i ich formy gramatyczne.

Zastosowaniem powyższej aparatury pojęciowej do analizy poezji (wiersze Březiny) zajął się Miroslav Červenka w referacie *Uwagi o „dynamice tematycznej” na materiale czeskich utworów poetyckich*. Autor wskazał na odmienne podstawy koherencji w tego typu tekstach, odwołujące się do prawideł myślenia, przeżywania, wymagające od czytelnika wzmoczonej aktywności ze względu na niezwykłość kreowanych przez poezję związków tematycznych wiążących kolejne zdania. Spośród typów wymienionych przez F. Daneša referent za podstawowe uznał powiązanie kolejnych tematów i tematu z poprzedzającym go rematem. Referat pokazywał różnego typu związki koherencyjne zrealizowane w poezji Březiny i ich odmienną dynamikę narastania treści.

Analizę planu znaczeniowego poezji przy pomocy symboli graficznych odnotowujących relacje między poszczególnymi elementami zaproponowała Margerita Lekomceva w referacie (odczytanym w zastępstwie nieobecnej autorki) *Niektóre obserwacje dotyczące semantycznej struktury tekstu poetyckiego*. Autorka postawiła sobie za cel zbadanie związku między planem semantycznym wiersza a jego rozczłonkowaniem w wersach.

Drugi dzień konferencji poświęcony był głównie zagadnieniom semantycznym. Referat Jadwigi Sambor *Z zagadnień semantyki derywatów rzadkich* przedstawił

wyniki badań statystycznych współczesnej publicystyki polskiej. Autorkę interesowała grupa derywatów o znaczeniu *nomen actionis* (to, że ktoś czyni), *nomen essendi* (bycie jakimś) i sporadycznie występujących znaczeniach: podmiotowym i *nomen attributivum* (coś jakiegoś, jako nosiciel cechy — abstrakcyjny). Na przykładzie formacji z sufiksem *-ość*, podzielonych według stref frekwencji, autorka sformułowała tezę: polisemia derywatów obejmująca wskazane znaczenia związana jest z frekwencją. W pasmach o wyższej frekwencji formacje te używane są przeważnie w wielu znaczeniach, przy czym często nie w znaczeniu podstawowym — *nomen essendi*; derywaty należące do pasm o niskiej frekwencji są z reguły jednoznaczniowe. Badania tego typu mogą służyć sformułowaniu praktycznej instrukcji, w których partiach słownika frekwencyjnego szukać określonych kategorii i znaczeń wyrazowych.

Maria Karplukówna wygłosiła referat *Semantyczne podstawy zmian rodzaju gramatycznego w polszczyźnie XVI w.*, oparty na materiale *Słownika* pod redakcją M. R. Mayenowej. Dwie główne części referatu poświęcone były zmianie rodzaju gramatycznego pod wpływem rodzaju naturalnego (w grupie pierwotnych żeńskich *collectivów*, np. „bracia”, „księża”, i nazw godności rodzaju nijakiego, np. „książę”) oraz zmianie rodzaju gramatycznego rzeczowników o rodzaju konwencjonalnym — autorka wymieniła tu szereg przyczyn wewnętrznych: wpływ synonimów, wyrazów bliskoznacznych, antonimów, hiperonimów (nazw klasy nadrzędnej), homonimii, wywołującej polaryzację znaczeń połączoną z polaryzacją rodzajową, wreszcie przyczyny formalno-znaczeniowe i fonetyczne, w wypadku mechanicznych pozyczek wyrazów obcych.

Referat Renaty Grzegorzycowej *Semantyka przysłówków temporalnych* poświęcony był przysłówkom i wyrażeniom przyimkowym należącym do kategorii semantycznej wyrażeń ściśle temporalnych, obejmującej zwroty wyznaczające moment w czasie (oprócz tego referentka wyróżniła kategorię wyrażeń temporalnych duratywnych — wyrażających trwanie przez pewien czas, i temporalno-frekwentatywnych — określających, co jaki czas coś się dzieje). Autorka omówiła pięć sposobów wyznaczania czasu w zdaniu: 1) przez relację do innej czynności sprecyzowanej czasowo, 2) przez nazwanie okresu czasu nazwami istniejącymi w języku, 3) przez odniesienie do momentu mówienia, 4) — do wyznaczonego momentu, znanego rozmówcom, 5) — do momentu będącego oczekiwanym, normalnym czasem zajścia jakiejś czynności czy stanu. Referat koncentrował się na wyrażeniach należących do trzech ostatnich klas.

Jak, unikając cyrkularności, wyeksplikować (sparafrazować przy pomocy jednostek znaczeniowych elementarnych) nazwy części ciała ludzi i zwierząt oraz czynności fizjologicznych i substancji cielesnych? To pytanie postawiła sobie Anna Wierzbicka w referacie *O błędnych kołach w eksplikacji niektórych wyrazów*. Jest to część szeroko zakrojonej pracy nad semantyką języka polskiego, mającej za cel ostateczny dojdzie do elementarnych jednostek znaczeniowych, których różne kombinacje składają się na znaczenie realnych wyrażeń języka.

Zygmunt Saloni wygłosił referat *O możliwościach elipsy określenia czasownika w polskim tekście wielozdaniowym*. Przeanalizował zdania z formą osobową czasownika i jego bezpośrednimi określeniami — pod względem możliwości pomijania poszczególnych elementów w tekście. Najpowszechniej opuszczany bywa w języku polskim podmiot; maksymalna redukcja określeń czasownika zachodzi w odpowiedzi na pytanie alternatywne „Czy...?” Eliptyczność bezpośrednich określeń czasownika jest różna w różnych stylach — największa w potocznym.

Referat Jerzego Bartmińskiego *O spójności pieśni ludowej* pokazał skompliko-

waną sytuację w zakresie koherencji tekstów folklorystycznych istniejących w przekazie ustnym. Teksty takie ulegają łatwo kontaminacjom, szczególnie w ramach jednego gatunku; są często zlepkiem formuł wędrujących od pieśni do pieśni. O spójności takiego tworu stanowi często jedynie sytuacja. W trakcie łączenia poszczególnych fragmentów zachodzą nieraz przeformułowania w planie formalnym i znaczeniowym tekstu, powodujące scalenie pieśni. W wielu pieśniach jednak można zaobserwować zjawisko niekoherencji jako rezultat specyficznego procesu ich powstania.

O *spójności tekstu mówionego* to tytuł referatu Krystyny Pisarkowej, która na podstawie materiału zaczerpniętego z rozmów telefonicznych — przedstawiła wyrażenia służące nawiązaniu i zakończeniu kontaktu językowego, podtrzymaniu napięcia komunikacji, potwierdzeniu odbioru przez słuchacza (czasem sygnały takie nadaje — w braku aprobaty odbiorcy — sam nadawca; są to tzw. sygnały fatywne symulowane), segmentacji tekstu. Wyrażenia tego typu są szczególnie obfite w kontakcie telefonicznym, wykluczającym wrażenia wzrokowe wspólne dla rozmówców. Wyrażenia te stoją na innym planie niż przedmiotowa płaszczyzna wypowiedzi, stąd teza autorki o polifoniczności badanych tekstów.

Teresa Dobrzyńska w referacie *O pewnych typach zakończeń bajki zwierzęcej* zarysowała program badań wyznaczników granicy tekstu, tzw. delimitatorów, postulując: 1) ujawnienie tożsamości funkcjonalnej elementów różnego rodzaju i postaci będących znakami delimitacji, 2) wykrycie ich związków z określonymi kontekstami rodzajowymi i gatunkowymi, 3) ukazanie fakultatywności wyboru delimitatora w ramach określonego gatunku, 4) badanie współwystępowania delimitatorów w postaci wiązki znaków, 5) badanie opozycji delimitatorów początkowych i końcowych. Dla ilustracji przedstawiono różne typy zakończeń nienarracyjnych bajki zwierzęcej.

Lucyła Pszczółowska w pracy *Metafory dźwiękowe w poezji i ich motywacja* wykazała, że pojawiające się w poezji powtórzenia dźwiękowe — onomatopeje i odpowiedniki nieakustycznych wrażeń zmysłowych, które łącznie nazwała metaforami dźwiękowymi — nie naruszają konwencjonalnego charakteru znaku językowego. Ich podstawowa motywacja zawarta jest w semantycznej warstwie wyrazów objętych aliteracją (powtórzeniem głosek). W pewnych kierunkach poetyckich powtórzenia dźwięków mogą nie ulegać semantyzacji, służąc jedynie umelodyjnieniu tekstu lub motywując pojawienie się niespójnych wyrazów.

Problematykę semiologii kultury wprowadził referat Borisa Uspińskiego *Imię — mit — kultura*. Autor zajął się istotą myślenia mitologicznego (nie chodzi tu o poszczególne mity, lecz o zasadę mitologiczności). Podstawową kategorię w tym zakresie stanowi (występująca również w języku naturalnym) nazwa własna. Używana jest ona jako atrybut rzeczy, zmieniający rzecz samą. W myśleniu mitologicznym miejsce zdań o rzeczach zajmują wyrażenia utożsamiające rzeczy z innymi rzeczami. Specyficzna struktura myślenia mitologicznego sprawia, że wykluczone jest tam zjawisko metafory.

Referat podsumowujący konferencję: *Problem spójności tekstu jako zagadnienie poetyki*, wygłosiła Maria Renata Mayenowa. Referentka wyraziła przekonanie, że badania nad spójnością tekstu są niezwykle cenną dziedziną w poetyce o orientacji lingwistycznej, która pragnie uchwycić pełną znakową wartość tekstu, wykryć wszelkie instrukcje dotyczące planu semantycznego. Przeformułowywanie statusu znaków w tekście pokazano na przykładzie tekstu niespójnego, który staje się spójny poprzez włączenie go w większą całość jako znaku ikonicznego — „portretu” wypowiedzi niespójnej. Koherencja tekstu eliptycznego zostaje odbudowana dzięki odpowiedniemu uzupełnieniu przemilczanych znaczeń — interpolacji. W związku

z tym, jak stwierdziła referentka, powstaje potrzeba dopracowania teorii presupozycji i implikacji, co pozwoli uobiektywnić zabieg interpolowania. Charakterystyka spójności tekstu może stanowić podstawę różnicowania gatunków. Może też uda się na tej drodze wykryć — jak to zrobili William Labov i Joshua Waletzky dla tekstu opowiadania (*Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience. Essays on the Verbal and Visual Arts: Proceedings of the 1966 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society*. London 1967) — zasadę konstytuującą lirykę.

Wygłoszone referaty wzbudziły żywą dyskusję. Będą one opublikowane w oddzielnej książce pt. *Struktura tekstu* (1973).

Teresa Dobrzyńska